

Na brehách tých Dunaj viného
 O Slovanské sme ľubé mládežní;,
 A ruka w ruce na Erage ľubé rody;,
 Na fine vody Dnepra zpomínati.

Uviesť ty vody doff. pravo, Bratie!
 Ho geých brehách zas budeš chodiť;
 Dáleho Dunaj od Dnepra viného,
 Keť o Slovanské vždy budeš mysliti.

na brehách Dunaja Bratom svému Remaci Bwandiči
 k. 1842 dne 7. mája. mal na pamiatku
 Ludewig Samuelowicz Skho

Na obálke: 1. strana: . . .

*Na brehách širých Dunaje siného
o Slovanstve sme sobe mluvívali
a ruka v ruce na kraje Tvé rodní,
na siné vody Dněpra zpomínali.*

*Uzřeš ty vody dosti skoro, bratře,
po jejích brehách zas budeš choditi.
Daleko Dunaj od Dněpra siného,
než o Slovanstve vždy budem myslíti.*

*Bratru svému Izmaeli Ivanoviči psal na památku na brehách Dunaje l. 1842
dne 7. května Ludevít Samuelovič Štúr.*

*Báseň vznikla pri průležitosti pobytu I. I. Sreznevského na Slovensku, napí-
saná je na listovom papieri s tlačenou rytinou bratislavského hradu. Z rukopis-
nej pozostalosti L. Štúra. LAMS.*

*4. strana: B. Weinwurm — I. Vécsey: obytné domy Nová doba na Vajnorskej
ceste v Bratislave, postavené v rokoch 1934—1940. Jedno a dvojizbové byty
s úplným vybavením boli určené pre robotníkov a zamestnancov. Foto H. Fia-
lová*

*Koncovky na stranách 293, 309, 319, 362, 369, 379 sú pečate bratislavských
spolkov. K článku E. Mannovej. Foto A. B. Mann*

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horvá-
thová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján
Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský,
Viera Urbancová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

Úvod	245
Kalesný, František: Slováci v starej Bratislave	247
Gajdoš, Peter: K problematike demografického vývoja Bratislavy od konca 19. storočia do súčasnosti	259
Kovačevičová, Soňa: Ludové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. a 20. storočí	267
Kantár, Ján: Ludové stavby v prímestských častiach Bratislavy	281
Kalesný, František: Spôsob života a bývanie meštianskych vrstiev Bratislavy koncom 19. a zač. 20. storočia podľa dobových opisov	295
Kusý, Ivan: Obytné prostredie medzivojnovnej Bratislavy v slovenskej beletristickej literatúre	311
Salner, Peter: Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie	321
Paríková, Magdaléna: Služobníctvo v Bratislave v prvej polovici 20. storočia	331
Stoličná, Rastislava: Bratislavské „ludové kuchyne“ v prvej štvrtine 20. storočia	341
Feglová, Viera: Charakteristika kultúrneho kalendára Bratislavy na konci 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia	347
Luther, Daniel: Z histórie vianočných hier v Bratislave a Prievoze	355
Mannová, Elena: Spolky v Bratislave v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia	363
Nosáľová, Viera: Kroj ako reprezentatívny odev bratislavských stredných vrstiev v medzivojnovnom období (1918—1938)	371
Falťanová, Lubica: Bratislavskí obchodníci v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou	381
Hlôšková, Hana: K povestovej tradícii Bratislavy	395

Skalníková, Olga: Etnografické výzkumy veľkomesta v Československu	403
Fojtík, Karel: Výzkum mesta a delnictva v zahraničnej literatúre sociologickej a etnografickej	413
Kovářů, Věra: Brněnská předměstí a jejich vztah k městu v 19. a 20. století	429
Svobodová, Jana: K podílu brněnských architektů na řešení bytové otázky ve 20. a 30. letech 20. století	437
Divičanová, Anna: Kontaktné zóny slovenského obyvateľstva v Maďarsku s mestským prostredím na prelome 19. a 20. storočia	443
Csanádi, Gábor — Ladányi, János: Zónové plánovanie miest a stavebné zóny v Budapešti	457
Nieder Müller, Péter: Mestská kultúra — ľudová kultúra	467
Leščák, Milan: Poznámky k zameralniu etnografického výskumu Bratislavy	481

DISKUSIA

Filová, Božena: Teoretické východiská, vedecký a spoločenský cieľ úlohy ŠPZV IX-8-4 „Historické a etnografické aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života“	486
--	-----

ROZHLADY

Za Branimirom Brataničom (Ján Podolák)	499
Bilaterálna maďarsko-slovenská národopisná konferencia (Zora Apáthyová-Rusnáková)	501
Medzinárodná konferencia „Etnokultúrne procesy, tradície a súčasnosť“ vo Evove (Milan Leščák)	504
Konferencia Medzinárodnej asociácie pre štúdium a šírenie slovenských kultúr (MAIRSK) (Viera Gašparíková)	506
Konferencia „Vesnické sídlo a dvůr v kultúrne historických, geografických a funkčných vzťahoch (archeologicko-	

-etnografické paralely“ (Juraj P o d o b a)	507	нами в словацкой беллетристической литературе	311
16. etnomuzikologický seminár v Jihlave (Soňa Burlasová)	509	Салнер, Петер: Структура братиславской семьи в первой половине 20-го века и ее эволюционные тенденции	321
Súťaž študentskej vedeckej odbornej činnosti na Katedre etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave v roku 1986 (Juraj Z a j o n c)	511	П а р и к о в а, Магдалена: Прислуга Братиславы в первой половине 20-го века	331
RECENZIE		Столлична, Растислава: Братиславские «народные кухни» в первой четверти 20-го века	341
Venkovské město 1. (Juraj P o d o b a)	512	Феглова, Вера: Характеристика культурного календаря Братиславы в первых десятилетиях 20-го века	347
S. Švecová: Lazy v 19. a 20. storočí (Ján Botík)	513	Лутер, Даниел: Из истории рождественских игр в Братиславе и Приевозе	355
H. Johnová: Šperk (Karol Strelec) .	515	М а н н о в а, Елена: Общества в Братиславе во второй половине 19-го и первой половине 20-го веков	363
Istoriko-etnografický atlas Pribaltiki — zmlédelie (Peter Slavkovský)	518	Носалева, Вера: Национальный костюм как репрезентативная одежда братиславских средних слоев в межвоенный период (1918—1938)	371
Narodna tvorčist ta etnografija 1985 (Mikuláš Nevrlý)	520	Фалтянова: Любича: Братиславские торговцы в период между двумя мировыми войнами	381
M. Stingl: Kunst der Südsee (Viktor Krupa)	522	Хлошкова, Гана: К традиции преданий г. Братислава	395
G. J. Goriň: Škirjani promisli zachidnich oblastej Ukraini (Jarmila Palíčková-Pátková)	525	С к а л н и к о в а, Ольга: Этнографические исследования крупного города в Чехословакии	403
Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII. st. (Mikuláš Mušíinka)	526	Ф о й т и к, Карел: Исследование города и рабочих в зарубежной литературе социологической и этнографической	413
Paezija baracby (Mikuláš Mušíinka)	526	К о в а р ж у, Вера: Предместья г. Брно и их отношение к городу в 19 и 20 веках	429
K. V. Kvitka: Vybrani staty (Mikuláš Mušíinka)	528	С в о б о д о в а, Яна: К доле архитекторов г. Брно в разработке жилищного вопроса в 20-ых и 30-ых годах 20-го века	437
T. Smolińska: Jo wóm trocha połosprowiom... (Gabriela Kiliánová) .	529	Д и в и ч а н о в а, Анна: Контактные зоны словацкого населения в Венгрии с городской средой на рубеже 19-го и 20-го веков	443
Paremiologičeskije issledovanija (Zuza Profantová)	531	Ч а н а д и, Габор — Л а д а н и, Янош: Зональное планирование городов и строительные зоны в г. Будапешт	457
M. Kuusi: Proverbia septentrionalia (Zuza Profantová)	533	Н и д е р м у л л е р, Петер: Городская культура — народная культура	467
A. I. Mazin: Tradicionnyje verovanija i obriady Evenkov-Oročonov (Emília Horváthová)	535	Лешчак, Милан: Замечания к направлению этнографического исследования Братиславы	481
СОДЕРЖАНИЕ		ДИСКУССИЯ	
СТАТЬИ		Ф и л о в а, Божена: «Исторические и этнокультурные аспекты формирования	
Введение	245		
Калесни, Франтишек: Словаки в древней Братиславе	247		
Гайдош, Петер: К проблематике демографического развития г. Братислава с конца 19-го века по современность	259		
Ковачевичова, Соња: Народные квартиры, районы и центры г. Братислава в 19 и 20 веках	267		
Кантар, Ян: Народные постройки в пригородных районах Братиславы	281		
Калесни, Франтишек: Образ жизни и жилье городских слоев Братиславы в конце 19-го и в начале 20-го веков	295		
Кусы, Иван: Жилая среда Братиславы в период между двумя мировыми вой-			

и развития социалистического образа жизни» — теоретические предпосылки, научные и общественные цели исследования в Чехословакии 486

ОБЗОРЫ

За Бранимиром Братаничем (Ян Подолак) 499
 Двусторонняя венгерско-словацкая этнографическая конференция (Зора Апативова-Руснакова) 501
 Международная конференция «Этнокультурные процессы, традиции и современность» в г. Львов (Милан Лешчак) 504
 Конференция Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур (МАИРСК) (Вера Гашпарикова) 506
 Конференция «Деревенское селение и двор в культурно исторических, географических и функциональных отношениях (археологическо-этнографические параллели)» (Юрай Подоба) 507
 16-ый этномузикологический семинар в г. Йиглава (Соња Бурласова) 509
 Соревнование студентской научной специальной деятельности на Кафедре этнографии и фольклористики ФФУК в Братиславе в 1986 г. (Юрай Заец) 511

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

Einleitung 245
 Kalesný, František: Die Slowaken im alten Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: Die demographische Entwicklung der Stadt Bratislava vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart 259
Kovačevićová, Soňa: Volkswohnungen, Volksviertel und Volkszentren in der Stadt Bratislava im 19. und 20. Jahrhundert 267
 Kantár, Ján: Die Volksbauten in der Vorstadtgemeinden Bratislavas 281
 Kalesný, František: Die Lebensweise und Wohnkultur der bürgerlichen Schichten in Bratislava um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert nach zeitgemäßen Beschreibungen 295
 Kusý, Ivan: Das Wohnmilieu in Brati-

slava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen und sein Reflex in der slowakischen Belletristik 311
Salner, Peter: Die Struktur der Bratislavaer Familie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts und ihre Entwicklungstendenzen 321
 Paríková, Magdaléna: Die Dienerschaft in der Stadt Bratislava in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 331
Stoličná, Rastislava: Die Bratislavaer „Volksküchen“ im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts 341
Feglová, Viera: Charakteristik des Kulturkalenders der Stadt Bratislava in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts 347
 Luther, Daniel: Zur Geschichte der Weihnachtsspiele in der Stadt Bratislava und in der Vorstadtgemeinde Prievoz 355
 Mannová, Elena: Die Vereine in Bratislava in der zweiten Hälfte des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 363
Nosálová, Viera: Die Tracht als repräsentative Kleidung der Mittelschichten in Bratislava im Zeitraum von 1918 bis 1938 371
Falfanová, Ľubica: Die Kaufleute in der Stadt Bratislava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen 381
Hlôšková, Hana: Zur Sagentradition der Stadt Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographische Erforschungen der Grossstadt in der Tschechoslowakei 403
 Fojtík, Karel: Erforschung der Stadt und der Arbeiterschaft in soziologischen und ethnographischen Auslandsliteratur 413
 Kovářů, Věra: Vorstadtgemeinden der Stadt Brno und ihre Beziehung zur Stadt im 19. und 20. Jahrhundert 429
 Svobodová, Jana: Zum Anteil der Architekten der Stadt Brno an der Lösung der Wohnungsfrage in 20. und 30. Jahren des 20. Jahrhunderts 437
 Divičanová, Anna: Kontaktzonen der slowakischen Bevölkerung in Ungarn mit den Stadtmilieu um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert 443
 Csánádi, Gábor — Ladányi, János: Zonenplanung der Städten und die Bauzonen in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: Stadtkultur — Volkskultur 467
Leščák, Milan: Bemerkungen zur Orientation der ethnographischen Erforschungen der Stadt Bratislava 481

DISKUSSION

- Filová, Božena: Theoretische Ausgangspunkte, wissenschaftliches und gesellschaftliches Ziel der Forschungsaufgabe „Historische und ethnokulturelle Aspekte der Formierung und Entwicklung der sozialistischen Lebensweise“ in der Tschechoslowakei 486

RUNDSCHAU

- Branimir Bratanič ist gestorben (Ján Podolák) 499
 Bilaterale ungarisch-slowakische ethnographische Konferenz (Zora Apáthyová-Rusnáková) 501
 Internationale Konferenz „Ethnokulturelle Prozesse, Traditionen und die Gegenwart“ in Lwow (Milan Leščák) 504
 Die Konferenz der Internationalen Assosiation für Studium und Verbreitung der slawischen Kulturen (MAIRSK) (Viera Gašpariková) 506
 Konferenz „Die Dorfsiedlung und das Hof in kultur-historischen, geographischen und funktionellen Beziehungen (archäologisch-ethnographische Parallelen)“ (Juraj Podoba) 507
 16. ethnomusikologischen Seminar in Jihlava (Soňa Burlasová) 509
 Der Wettbewerb der ethnographischen wissenschaftlichen Studentenbetätigung an der Universität J. A. Komenskýs in Bratislava im J. 1986 (Juraj Zajonc) 511

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

CONTENTS

ARTICLES

- Introduction 245
 Kalesný, František: Slovaks in Old Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: On the problems of demographic development of Bratislava from the end of the 19th century till the present time 259
 Kovačevičová, Soňa: Folk flats, quarters and centres of Bratislava in the 19th and 20th century 267
 Kantár, Ján: Folk constructions in the suburban parts of Bratislava 281
 Kalesný, František: The way of life and dwelling of the citizen strata of

- Bratislava by the end of the 19th at the beginning of the 20th century 295
 Kusý, Ivan: Dwelling environment of the inter-war Bratislava in Slovak literature 311
 Salner, Peter: The structure of the family in Bratislava in the first half of the 20th century and its trends of development 321
 Paríková, Magdaléna: Servants in Bratislava in the first half of the 20th century 331
 Stoličná, Rastislava: The Bratislava "folk quisines" in the first quarter of the 20th century 341
 Feglová, Viera: Characterization of the cultural calendar of Bratislava at the end of the 19th c. and in the first decades of the 20th century 347
 Luther, Daniel: From the history of Christmas plays in Bratislava and Prievoz 355
 Mannová, Elena: Associations in Bratislava in the second half of the 19th century and in the first half of the 20th c. 363
 Nosálová, Viera: Folk costume as a representative dress of the Bratislava middle strata within the inter-war period (1918—1938) 371
 Falfánová, Lubica: Shopkeepers in Bratislava within the interwar period 381
 Hlôšková, Hana: On the tradition of tales in Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographic researches of the city in Czechoslovakia 403
 Fojtík, Karel: Research of town and workers in foreign sociological and ethnographic literature 413
 Kovářů, Věra: The suburb of Brno and their relations towards the city in the 19th and 20th century 429
 Svobodová, Jana: On the contribution of the architects from Brno to the solution of housing problems in twenties and thirties of the 20th century 437
 Divičanová, Anna: Contact zones of the Slovak population in Hungary with the city environment at the turn of the 19th and 20th centuries 443
 Csanádi, Gábor — Ladányi, János: Zonal planning of cities and building zones in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: The city culture — folk culture 467
 Leščák, Milan: Notes on the orientation of ethnographic research of Bratislava 481

Z HISTÓRIE VIANOČNÝCH HIER V BRATISLAVE A PRIEVOZE

DANIEL LUTHER

Národopisný ústav SAV, Bratislava

K zaujímavým, už zaniknutým tradíciám starej Bratislavy patria vianočné hry. Prvý raz ich opísal Karl Julius Schröer, ktorý sa v roku 1853 zúčastnil predstavenia vo vtedajšej pribratislavskej obci Oberufer (Prievoz). Očarený touto, ako píše, „perlou ľudového básnictva“ pustil sa do hľadania pôvodu hier. Zistil, že obec osídlili rakúski protestantskí exulanti v rokoch 1620—1630, ktorí si so sebou priviedli svojho učiteľa a s ním pravdepodobne aj hry, ďalej že texty hier sú „formou a charakterom“ podobné veršom Hansa Sachsa (1494—1576), a že teda nemeckí majstri pevci mali vplyv na ich vznik alebo raný vývoj. Prievozskí Nemci mali rodinné a obchodné kontakty s bratislavskými Nemcami, a tak sa K. J. Schröer dostáva k vinárskej rodine Wiebauerovcov, kde získal rukopisný zôžit bratislavských vianočných hier — *Christigeburtspiel*, *Spiel von Sündenfall*, *Schuster- und Schneiderspiel*. Popis hier je tu z roku 1792. Pri hľadaní historických koreňov Schröer nachádza melódiu jednej z piesní v latinskej verzii spred 15. stor., úvodnú pieseň k hre o narodení našiel v spevníku česko-moravských bratov z roku 1544. Ďalšie stopy o pôvode hier priniesol Johan Bolte, ktorý v roku 1926 vydal *Drei märkische Weihnachtsspiele*. Vypublikoval tak zbierku hier, ktorá sa

pod názvom *Ein schöne neue Comedia von der Geburt Jesu Christi unseres Heilandes und Seligmachers* uchovávala v berlínskej štátnej knižnici. Hry pochádzali zo 16. stor., nepoznala sa však ich lokalizácia. Leopold Schmidt urobil analýzu textov a označil hry za bratislavské (1934). Do poznatkov o hrách prispel tiež Karl Benyovszky, ktorý zhrnul rozmanité správy, priniesol texty a podrobné opisy hier, porovnal bratislavský a prievozský variant, označil ich za príbuzné, pričom za starší označil variant bratislavský. Ak ešte pripomenieme záznamy o mystériách v Bratislave z roku 1440, ktoré hrali i vážení mešťania, zo 17. storočia, kedy sa hrali na Rybnom námestí, opäť za prítomnosti honorácie, dostávame sa k pravdepodobne plynulej kontinuite vianočných hier v starom meste od 15. stor. do začiatku 19. stor. a v bratislavskom Prievoze do prelomu rokov 1933—1934, kedy ich naposledy s úspechom hrali na podnet práve Karla Benyovszkého.

Obsahom hier sú biblické námety. Ako prvá sa hrala *Hra o narodení Krista*, ktorá je básnickým spracovaním evanjelia sv. Lukáša. Vystupuje v nej sedem postáv — Anjel, Mária, Jozef, Kapitán a hostinskí Rufin, Servillus a Titus. Hra plynule prechádza do druhej časti nazvanej *Pastierska hra*. Jozef a Mária zostá-

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16.

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23.

vajú na scéne a vytvárajú ilúziu biblických jaslí, kam prichádzajú pastieri Colus, Stichus a Widock. Po jednom vchádzajú dnu, líčia príhody pastierskeho života a volajú jeden druhého dovnútra ustálenými formulami, čo pripomína zaužívaný postup v slovenských betlehemských hrách. V spánku im Anjel zvestuje narodenie dieťaťa, potom oferujú — trochu vlny, mlieka, múky, jahniatko. Táto hra má oproti predchádzajúcej voľnejší obsah, ľudovejší štýl i znaky humornosti. V závere hry sa stretávajú s pastierom Crispusom (zahaleným v obrátenom kožuchu) a oznamujú mu novinu narodenia dieťaťa. Pastieri odchádzajú a hra prechádza do tretej časti — trojkráľovej. Vystupujú v nej Melchior, Kaspar a Balthasar, ktorí na ceste k jasliam stretávajú kráľovského sluhu. Hra končí klaňaním sa kráľov dieťaťu. Pokračuje sa hrou o Herodesovi, ktorá stvárňuje motív vraždenia novorodeniatok. Vystupujú v nej Herodes, Kaifas, Jonas, Judas, Kapitán, Sluha a Čert, ktorý na záver odvieče na chrbte Herodesa do pekla. Po krátkej prestávke nasledovala hra o upadnutí do hriechu, alebo rajska hra. Starozákonnú látku stvárnili pri vianočnom strome — strome života — postavy Adam, Eva, Pánboh, Anjel Gabriel, Diabol. Ako záverečná samostatná sa hrala *Šusterská a krajčírka hra*, komický príbeh ľahkárkej krajčirovej manželky.

Hercami týchto hier boli iba mládenci a hrali mužské i ženské postavy. Jeden herec v tom istom kostýme vystupoval i v nasledujúcej hre, iba postavy svätých nesmeli účinkovať v poslednej svetskej hre. Popri hercoch účinkoval spevácky zbor zvaný *Companie*, ktorý k jednotlivým scénam spieval úvodné piesne, ako aj piesne, ktorými sa menilo miesto a čas deja (napr. zobrazujúce cestu, akt narodenia a pod.). Hlavnými postavami vianočnej hry boli Jozef a Mária, traja pastieri, traja králi, Anjel, Čert a Páža. Všetky ostatné postavy boli vedľajšie a

herci v nich zaskakovali. O hereckom stvárnení postavy sa dozvedáme, že Anjel a Mária spievali „na kostolný spôsob“, ostatní spievali alebo recitovali. Pri recitovaní sa podľa tradície chodilo tam a späť, tri kroky dopredu a tri späť, vždy do taktu veršov, na štvrtý takt sa herec vždy obrátil. Jozef pri prednášaní veršov pokašľoval, „je to jednoducho tradícia, ktorá sa dodržiava bez premýšľania“.

Zaujímavý bol i spôsob inscenovania. Herci v kostýmoch s rekvizitami vyšli z domu, kde cvičili, a v sprievode so spevom prechádzali obcou. Čert vbiehal do domov, do krčmy, skákal po ulici, zastavoval ľudí, naháňal deti. Pastieri trúbili na kravskom rohu trubačské signály, ktorými oznamovali začiatok predstavenia. Sprievod išiel obcou, niesli v ňom betlehemskú hviezdu a vianočný strom, ovešaný stužkami a jabĺčkami. Pred domom, v ktorom sa malo hrať, sa herci postavili do kruhu a zaspievali vianočnú pieseň. Potom vošli do domu. V miestnosti sedelo publikum do kruhu, hralo sa uprostred, vynechalo sa len miesto pri dverách na vchádzanie a vychádzanie hercov. Počas hry boli totiž stále na scéne iba Jozef s Máriou, ktorí sedeli na nízkych stolčekoch, ako aj spevácky chór, ktorý odišiel iba pri hre o Herodesovi. I to malo svoju scénickú funkciu, pretože vtedy sa menilo miesto deja, a to z Betlehema na Jeruzalem. Takto sa hralo bez kulís.

O spôsobe nacvičovania hier rozpráva Michael Wendelin, jeden z posledných učiteľov hier: „Vtedy, v roku 1868 som bol malý sedemročný chalan, keď som prvý raz videl hru o narodení. Vtedy som bol prvý raz v sále, kde sa predstavenie uskutočnilo. Druhý raz som hru videl v roku 1871, to som už bol pozornejší, už som sa o tom veľa učil a my deti sme už hrali na ulici. Potom v roku 1877 vypukol v obci veľký požiar a všetky rekvizity a spisy zhoreli, bol s hrou koniec. Až v roku 1883 prišiel obecný

Postavy troch kráľov a Hviezdonosiča z vianočných hier v Prievoze z 30. rokov

Postavy pastierov a čerta z vianočných hier v Prievoze z 30. rokov

Postavy Jozefa a Márie z vianočných hier v Prievoze z 30. rokov

Postavy Herodesa a kapitánov z vianočných hier v Prievoze z 30. rokov

richtár Mathias Plesch za mojím otcom, či tá hra je už celkom zabudnutá. Otec sa dal hľadať písma, zošit a našiel ho u Malatitschovho bratrancovho syna Christiana Schwarza... V roku 1893 prišli sa mládenci opýtať otca, či je ochotný ich hru naučiť, tak sa po desiatich rokoch dali do práce. To už bolo ľahšie, rekvizity a písma boli, otec ma určil za hviezdonosiča. Vtedy som hru spísal do dvoch zošitov. V roku 1899 sa mládenci opäť rozhodli naučiť sa hru, ale môj otec už bol chorý, tak mi povedal, aby som prebral miesto učiteľa hry a bolo mi uložené všetko vykonávať podľa starej módy, tak ako to bolo. Opäť sme hrali v roku 1906... V roku 1910 sme hrali znova, vtedy sme celú hru modernizovali, aj sme si vybudovali veľké javisko, odvtedy sme hrali už len na javisku. Ale vynovili sme len rekvizity a kostýmy, na texte som nič nemenil. V roku 1912 sme hrali v Budapešti medzi Vianocami a Novým

rokom, hrali sme tri dni, boli veľmi spokojní. Potom sa nehralo až do roku 1922 po svetovej vojne, vtedy sme znovu hrali, ale to už nebolo tak ako prv, mládenci už nechceli učiteľa poslúchať, nechceli sa už staré pekné piesne učiť...¹

Z týchto a ďalších spomienok sa dozvedáme, že remeslo učiteľa hry sa dedilo z otca na syna — po Michaelovi Malatitschovi to prebral syn David, po pauze, spôsobenej požiarom obce, sa chopil nacvičovania hry Georg Wendelin, potom jeho syn Michael. Ďalej, že učiteľ mal vždy svojho stáleho pomocníka, že sa nehralo každý rok, ale po rôzne dlhých intervaloch. Keďže sú zachytené asi všetky vystúpenia od roku 1809 až do roku 1934 vieme, že intervaly byvali 4—12 ročné. S učením sa začínalo koncom októbra. Urobila sa tzv. spevácka škola a speváci sa museli zaviazať, že až do dňa Troch kráľov „budú viesť počestný život, nebudú tancovať, vypisko-

vať a spievať šibalské piesne“. Michael Wendelin píše: „Za hercov boli vyberaní takí mládenci, ktorí boli podľa možnosti evanjelickej konfesie a tiež nábožne založení, ktorí v čase učenia hry sa vzdali tanečných zábav a krčmových príhod a každý večer museli prísť do školy. To trvalo vyše dvoch mesiacov. Kto porušil, bol potrestaný peňažnou pokutou“. Počas sviatkov sa hralo viackrát, od prvej adventnej nedele do Troch kráľov, v nedeľu a vo sviatok, z čoho možno predpokladať, že sa zakaždým hralo inde, alebo pred iným publikom.

Nemecké vianočné hry v Bratislave majú niektoré spoločné znaky so slovenskými vianočnými obchôdzkami. Ide predovšetkým o základné námety — hra o narodení má spoločný námet s už zaniknutou hrou s kolískou (o Jozefovi a

Márii), ktorej text zo Štiavnice poznáme z Kollárových spievaniek; pastierska hra je príbuzná s betlehemskou hrou; trojkráľová s obchôdzkou Troch kráľov alebo s chodením s hviezdou; hra o Herodesovi má niektoré prvky príbuznosti s hrami spišsko-poľského pomedzia; rajská hra s obchôdzkou s hadom, resp. s vianočnou piesňou o Adamovi a Eve. Ide tu zrejme o spoločný kultúrno-historický základ hier, šírený najmä prostredníctvom františkánskeho rádu, ktorý prenikol do ľudovej tradície a nadobudol v nej osobitné ľudové a národné formy.²

Vianočné hry v Bratislave sú zaujímavým dokladom kultúrnej histórie mesta, stávajú sa však aj dôležitým prameňom k štúdiu vývoja ľudového divadla na území Slovenska vôbec.

POZNÁMKY

- 1 BENYOVSZKY, K.: Die Oberuferer Weihnachtsspiele. Bratislava, 1934, s. 13—15.
- 2 V tomto príspevku nemáme priestor na polemizovanie s Brunom Schierom, ktorý v štyridsiatych rokoch nášho storočia analyzoval nemecko-slovenské paralely hier.

Napriek vyzdvihnutiu všetkých osobitostí slovenských betlehemských hier dochádza k jednostranným záverom o nemeckom vplyve a súhlasí so závermi Leopolda Schmidta, že tu ide o „veľký prievozský okruh hier“.

POUŽITÁ LITERATÚRA

BENYOVSZKY, K.: Die alten Pressburger Volksschauspiele. Bratislava 1934.

BENYOVSZKY, K.: Die Oberuferer Weihnachtsspiele. Bratislava 1934.

BENYOVSZKY, K.: Weihnachtsspiele im alten Pressburg. Grenzbote, 71, 25. 12. 1941, č. 347, s. 16.

BOKESZ, F.: Tradičné hry vo Feribách. Devín, 2, 1933—1934, s. 65—67.

SCHIER, B.: Die Hirtenspiele in Karpatenraum. (Slovenský preklad v oddelení vedec-kých informácií NÚ SAV).

SCHRÖER, K. J.: Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn. Wien 1862.

Резюме

В старинных литературных источниках, касающихся культурного прошлого Братиславы, мы обнаружили материалы, описывающие рождественские гулянья в Братиславе и пригородной деревне Приевоз (Оберуфер), которая сегодня уже составной частью города. Преемственность этих гуляний, исторической колыбелью которых были вероятно средневековые мистерии, в городе доказана с 15-ого века и в братиславском Приевозе до рубежа 1933—1934 годов, когда они последний раз имели место. Эти немецкие гулянья имеют некоторые общие черты со словацкими рождественскими прогулочными празднествами, которые сохранились до середины 20-ого века, некоторые существуют до сих пор. Сходство заметно прежде всего в общих сюжетах. Гулянья о Рождестве (Дас Христигебуртшпиль) имеет общий сюжет с уже исчезнувшим словацким гуляньем с колыбелью (об Йосифе и Марии), текст которой из города Банска-Штявница

знаком нам из «Народных песен» Яна Коллара. Сюжет с пастухами (Дас Гиртеншпиль) схож со словацким сюжетом о вертепе, сюжет с поклонением трех волховов (Дас Драйконигшпиль) с обходом трех волховов или хождением с звездой, сюжет о Ироде (Дас Геродесшпиль) имеет некоторые общие черты с сюжетами спишко-польской границы, сюжет о Раю (Шпиль фом Зюнденфалл) похож на обход со змеем, или же на рождественскую песню об Адаме и Эве. Здесь имеет место очевидно общая историческо-культурная основа, распространяемая прежде всего посредством францисканского ордена, которая проникла в народную традицию и приобрела в ней особые народные формы. Рождественские гулянья в Братиславе таким образом являются не только интересным доказательством культурной истории города, но также важным источником для изучения развития народного театра на территории Словакии вообще.

ZUR GESCHICHTE DER WEIHNACHTSSPIELE IN DER STADT BRATISLAVA UND IN DER VORSTADTGEMEINDE PRIEVOZ

Zusammenfassung

In älteren literarischen Quellen, die sich auf die kulturelle Vergangenheit Bratislavas beziehen, fanden wir Materialien, in denen die Weihnachtsspiele in Bratislava und in der Vorstadtgemeinde Prievoz (Oberufer), die heute ein Teil der Stadt ist, beschrieben werden. Die Kontinuität dieser Spiele, deren Ursprung wahrscheinlich in den mittelalterlichen Mysterienspielen zu suchen ist, ist in der Alt-Stadt vom 15. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts belegt, in der Gemeinde Prievoz sogar bis zu den Jahren 1933—1934, als sie hier zum letztenmal aufgeführt wurden.

Diese deutschen Volksspiele weisen mehrere gemeinsame Merkmale mit den slowakischen koleda-Spielen zu Weihnachten

auf, die sich bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts erhalten haben und von denen manche auch heute noch aufgeführt werden. Ihre Verwandtschaft äußert sich besonders in den gemeinsamen Sujets. Das Christigeburtspiel hat das gleiche Sujet wie das slowakische, bereits verschwundene Spiel mit der Wiege (von Josef und Maria), dessen aus Banská Štiavnica stammender Text uns aus den „*Národné spievanky*“ (Volkstümliche Weisen) von Ján Kollár bekannt ist. Das Hirtenspiel ist mit dem slowakischen Bethlehemspiel verwandt, das Dreikönigspiel mit dem Umzug der Drei Könige oder mit dem Stern, das Herodesspiel zeigt einige verwandte Züge mit den Spielen aus dem Grenzgebiet zwi-

schen der Zips und Polen, das Spiel vom Sündenfall mit dem Umzugsspiel mit der Schlange bzw. mit dem Weihnachtslied von Adam und Eva.

Es handelt sich offenbar um eine gemeinsame kulturhistorische Grundlage dieser Spiele, die hauptsächlich durch den Franziskanerorden verbreitet wurden und

die in die Volkstradition eingegangen sind, wo sie spezifische Formen angenommen haben. Die Weihnachtsspiele in Bratislava sind daher nicht nur ein interessantes Dokument der Kulturgeschichte unserer Stadt, sondern auch eine wichtige Quelle beim Studium der Entwicklung des Volkstheaters in der Slowakei.

Postavy prievozskej vianočnej hry (k obrázku na s. 356)

1 — Hviezdonosič	13 — Kapitán
2 — Mária	14, 15, 16 — Kaifas, Pilatus, Jonas
3 — Jozef	17 — Krčmár
4 — Anjel	18 — Pánboh
5, 6, 7 — Pastieri Gallus, Stichl, Witok	19 — Adam
8 — Crispus	20 — Eva
9, 10, 11 — Traja králi	21 — Diabol
12 — Herodes	22 — Páža

Z publikácie K Benyovszky: Die Oberuferer Weihnachtsspiele. Bratislava 1934

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 35, 1987, číslo 2—3

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVICOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-
ra Urbancová, CSc.

Redakcia 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národné-
ho povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 40,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1987

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук

Год издания 35, 1987 №2—3

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 35, 1987, Nr. 2—3. Erscheint vier-
mal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 35, 1987, No. 2—3

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 35, 1987, No. 2—3

Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

